

پژوهش در تاریخ، سال سیزدهم، شماره ۳۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

امتیازنامه رویترا (زمینه‌ها، روند و نتایج)

محمدحسین صادقی^۱

چکیده

پژوهش حاضر در صدد مروری بر روند اعطای امتیازنامه رویترا، زمینه‌ها، نتایج و دلایل لغو آن برآمد. از این رو پس از ارائه درآمدی کوتاه، به زمینه تاریخی اعطای این امتیازنامه پرداخته و پس از آن روند اعطا و مهمترین مواد این امتیازنامه را از نظر گذرانند. در قسمت پایانی نیز به جدی‌ترین انتقادات و اعتراضات و در نهایت لغو امتیازنامه از سوی دولت ایران اشاره شد. بنا بر یافته‌های این پژوهش، دولتمردان ایران با درک فقدان دانش تخصصی و سرمایه کافی جهت نوسازی ایران سعی داشتند تا با جلب سرمایه‌گذاری خارجی در برابر اعطای امتیازات اقتصادی بتوانند برنامه‌های نوسازی در ایران را به انجام برسانند. امتیازنامه رویترا که حاصل چنین تلاشی بود با ایفای نقش فعال میرزا حسین خان سپهسالار به یکی از اتباع انگلستان به نام رویترا اعطا شد ولی به دلیل مخالفت روسیه، بی‌علاقگی دولت انگلستان به مداخله، عدم توانایی رویترا در تأمین سرمایه لازم و مخالفت معترضان ایرانی لغو شد.

---

^۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه تهران، sadeghihossein@ut.ac.ir

واژگان کلیدی: قاجاریه، راه آهن، میرزا حسین خان سپهسالار، امتیازنامه رویترا، بارون

جولیوس رویترا

درآمد

در اواخر عصر قاجار سیاستمداران ایرانی از جمله میرزا محسن خان معین‌الملک، میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله و میرزا حسین خان سپهسالار به درستی به اهمیت و لزوم نوسازی ایران و بهره‌مندی از مظاهر نوسازی (مدرنیزاسیون) پی برده بودند؛ اما بدین نکته واقف بودند که با در نظر گرفتن شرایط زمانه (فقدان دانش تخصصی و سرمایه کافی در ایران) رسیدن بدین امر بدون یاری و سرمایه‌گذاری خارجی امکان‌پذیر نخواهد بود. از همین رو تلاش‌هایی صورت گرفت تا با ترغیب دیگر دولت‌ها یا سرمایه‌داران خارجی از سرمایه‌ایشان برای پیشبرد این امر استفاده شود. از جمله این تلاش‌ها می‌توان به امتیازنامه رویتز - که از جمله مهم‌ترین و مناقشه‌برانگیزترین امتیازاتی است که در طول تاریخ ایران اعطا شده - اشاره کرد. این امتیازنامه که بر اساس آن امتیاز تأسیس راه آهن و بهره‌برداری از منابع در ایران را به سرمایه‌داری انگلیسی به نام رویتز می‌داد شگفتی و مخالفت‌های داخلی و خارجی زیادی در پی داشت؛ به نحوی که دولت ایران در نهایت و تحت فشارهای داخلی و خارجی مجبور به لغو یک‌طرفه آن شد. پژوهش حاضر بر آن است تا با بهره‌گیری از مراجع تاریخی زمینه‌ها، روند و نتایج این امتیازنامه را از نظر گذراننده و دلایل لغو آن را مشخص بنماید.

زمینه تاریخی

پیش از اعطای امتیازنامه رویتز، میرزا حسین خان سپهسالار (مشیرالدوله) به همراهی میرزا ملکم خان گزارش‌های متعددی درباره لزوم آوردن کشفیات و اختراعات اروپائیان به ایران و بهره‌برداری از سرمایه‌ایشان و استفاده از منابع مختلف ثروت ایران با

کمک اروپائیان به ناصرالدین شاه می‌فرستاد. از سال ۱۲۸۸ ق. / ۱۸۷۱ م. که میرزا حسین خان سپهسالار به صادرات رسید، تلاش برای جلب سرمایه‌های خارجی برای بهره‌برداری از منابع ایران و تأسیس راه آهن در دستور کار مأمورین ایران در کشورهای مختلف اروپائی قرار گرفت.^۱ از طرفی پس از انتصاب وی به صادرات عظمی توسط ناصرالدین شاه، زمینه برای نزدیکی ایران و انگلستان هموار شده بود و کمتر از دو سال بعد با نقش آفرینی میرزا حسین خان سپهسالار «امتیازنامه روتر» به یکی از اتباع انگلستان به نام بارون جولوس روتر واگذار شد.^۲ در مورد انگیزه سپهسالار برای اعطای این امتیاز نظرات گوناگونی وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به نگرانی وی از روسیه و تمایل وی به نزدیک شدن به انگلستان برای مهار تهدید روسیه،^۳ تأثیرپذیری وی از میرزا ملکم خان که او نیز علاقه‌مند به انگلستان بوده^۴ و تأمین هزینه پرداخت غرامت جنگی ایران به روسیه اشاره کرد.^۵

روتر سرمایه‌دار یهودی با نام اولیه اسرائیل بیر^۶ فرزند ساموئل ژوزفات^۷ بود که در ۲۱ ژوئیه ۱۸۱۶ م. / ۲۵ شعبان ۱۲۳۱ ق. در شهر کاسل^۸ آلمان و در خانواده‌ای

^۱. ابراهیم تیموری (۱۳۳۲). عصر بی‌خبری یا تاریخ امتیازات در ایران، تهران: اقبال، صص ۱۰۱-۱۰۲.

^۲. ابوالقاسم طاهری (۱۳۵۴). تاریخ روابط بازرگانی و سیاسی ایران و انگلیس، تهران: انجمن آثار ملی، ص ۴۶۲.

^۳. طاهری، ص ۴۶۳.

Denis Wright, *The English amongst the Persians During the Qajar Period 1787-1921*, London: Heinemann, 1977, P.103.

^۴. احمد خان ملک ساسانی، سیاست‌گران دوره قاجار، بی‌جا: بابک، بی‌تا، ص ۹۴.

^۵. Peter Avery, *Modern Iran, (Nations of the Modern World)*, London: Ernest Been Limited, 1965, P.88.

^۶. Israel Beer

^۷. Samuel Levi Josaphat

^۸. Cassel

یهودی متولد شد.^۱ وی در سیزده سالگی و پس از مرگ پدرش به گوتینگن رفت. در ۱۸۴۰م./۱۲۵۶ق. به برلین رفته و چهار سال بعد همراه با گرویدن به مسیحیت نام خود را نیز به «پل جولوس رویتر» تغییر داد و با «ایدا ماریا ماگنوس» ازدواج کرد.^۲ رویتر در ۱۸۵۷م./۱۲۷۳ق. تبعه انگلستان شد و در ۱۸۷۱م./۱۲۸۸ق. عنوان «بارون» را خریداری کرد. به موجب فرمان سلطنتی مورخ ۶ نوامبر ۱۸۹۱م./۳ ربیع الثانی ۱۳۰۹ق. بود که در انگلستان به نام بارون فن رویتر شناخته شد.^۳

اعطای امتیازنامه

پیشینه اعطای چنین امتیازاتی (تأسیس راه آهن و بهره‌برداری از منابع) به سال ۱۸۶۴م./۱۲۸۱ق. و اعطای امتیاز ایجاد راه آهن و بهره‌برداری از منابع به م. سالوان اتریشی می‌رسد که البته به جایی نرسید.^۴ در راستای اعطای امتیازنامه رویتر، میرزا حسین خان سپهسالار، معین‌الملک و میرزاملکم خان تلاش زیادی به خرج دادند.^۵ در ابتدا، واسطه میان دولت ایران و رویتر، میرزامحسن خان معین‌الملک (وزیر مختار ایران در لندن) بود که پیشنهاد این امتیازنامه را در لندن به رویتر ارائه کرد.^۶ قرارنامه‌ای که میان این دو منعقد شده بود نیز برای تأیید سپهسالار، توسط محمد آقا سرهنگ

^۱. تیموری، ص ۹۷

^۲. تیموری، ص ۹۸

^۳. Graham Storey, *Reuters Century*, London: Max Parrish (1951). P.61.

^۴. Charles Issawi, *The Economic History of Iran 1800- 1914, Chicago and London: The University of Chicago Press (1971). P.178.*

^۵. طاهری، ص ۴۶۳

^۶. میرزاعلی‌خان امین‌الدوله (۱۳۷۰). خاطرات سیاسی امین‌الدوله، زیر نظر حافظ فرمانفرمایان، به کوشش ایرج افشار،

(برادر معین‌الملک) به تهران فرستاده شد.^۱ طرح نخست رویتر در ایران پذیرفته نشد و پس از آن که این موضوع به اطلاع وی رسید نماینده‌اش ادوارد کوت با طرح دوم برای مذاکره با دولت قاجار به ایران آمد.^۲ سرانجام این امتیازنامه در ۱۸ جمادی‌الاول ۱۲۸۹ق. / ۲۵ ژوئیه ۱۸۷۲م. به مهر وزیران و امضای کوت نماینده رویتر رسید و با امضای شاه اعتبار حقوقی یافت^۳ و به مدت هفتاد سال به بارون جولیسوس رویتر سال اعطا شد. علاوه بر ناصرالدین شاه، میرزا حسین خان سپهسالار، میرزا سعید خان وزیر امور خارجه، قوام‌الدوله وزیر محاسبات، دوستعلی خان وزیر مالیه، میرزا محمد حسن دبیرالملک، یحیی خان معتمدالملک وزیر دربار اعظم، میرزا ملکم خان، ناصرالملک محمود خان، حسنعلی خان وزیر فواید عامه و پاشاخان امین وزیر عدلیه نیز این امتیاز را امضا نمودند.^۴

مواد امتیازنامه

خلاصه مهم‌ترین مواد این امتیازنامه که از یک مقدمه، بیست و چهار فقره و یک خاتمه و تصدیق‌نامه تشکیل شده بود عبارتند از:

- امتیاز انحصاری ایجاد راه آهن و تراموای در ایران برای رویتر.

^۱. امین‌الدوله، همانجا

^۲. فریدون آدمیت (۱۳۵۱). اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار، تهران: خوارزمی، ص ۳۴۴

^۳. امین‌الدوله، ص ۳۴: آدمیت، ص ۳۴۶

^۴. محمود محمود (۱۳۵۳). تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن نوزدهم میلادی، تهران: اقبال، ج ۳، صص

- اختصاص زمین مورد نیاز از املاک خالصه برای فعالیت‌های رویتر به صورت رایگان توسط دولت ایران و توافق با صاحبان زمین‌هایی که غیر از املاک خالصه بودند.
- تأمین رایگان مصالح مورد نیاز و نیروی کار ایرانی برای کمپانی و تأمین امنیت کمپانی و افراد آن از سوی دولت ایران.
- معافیت اراضی و افراد کمپانی از مالیات.
- بهره‌برداری انحصاری رویتر از همه جنگل‌های ایران، معادن زغال‌سنگ، آهن، مس، سرب، نفت و... به جز معادن طلا و نقره و سنگ‌های قیمتی.
- اجازه داشتن رویتر برای برگرداندن رودخانه‌ها و مجاری آب‌ها و ساختن بندها و سدها و استخرها و کندن چاه‌های سیال و مجراهای مصنوعی.
- اجازه رویتر برای تأسیس یک یا چند کمپانی برای پیگیری فعالیت‌های خود مربوط به این امتیاز و صدور صدوپنجاه میلیون فرانک یا شش میلیون لیره انگلیس اوراق قرضه.
- به رهن گذاشته شدن چهل هزار لیره انگلیس به نام دولت ایران و رویتر در بانک انگلستان تا در صورت عدم انجام کار تا پانزده ماه پس از امضای قرارداد این مبلغ به نفع دولت ایران ضبط شود.
- تعهد رویتر مبنی بر ایجاد بانک و تأسیس پست و تلگراف در سراسر ایران.
- تعلق گرفتن اجاره گمرک‌های ایران از ۱۸۷۴ م. / ۱۲۹۱ ق. به مدت بیست و پنج سال به رویتر.
- حق رویتر برای فروش همه یا بخشی از حقوقی که به دست آورده است به اشخاص حقیقی یا حقوقی.

- تعلق بیست درصد از منافع خالص راه آهن و پانزده درصد از منافع معادن، جنگل‌ها و آبیاری به دولت ایران.^۱

انتقادات و اعتراضات نسبت به امتیازنامه

تا آن زمان این امتیازنامه نخستین امتیاز بزرگی بود که دولت ایران به خارجی‌ها داده بود.^۲ بر این امتیازنامه در همان زمان ایرادات زیادی وارد شد از جمله آنکه:

- ایران و منابعش را در خدمت انگلستان و در اختیار فردی بیگانه قرار می‌دهد.
- موجب از رونق افتادن کشاورزی، تجارت و صنعت خواهد شد.
- مردم را تحت تسلط فردی خارجی قرار خواهد داد.
- در صورت صدور چوب جنگل‌ها و سایر منابع به خارج از کشور برای ایرانیان در تأمین مواد اولیه صنایع مشکل ایجاد خواهد شد.
- با ایجاد رکود صنعتی و کار کردن مردم ایران برای کمپانی رویتزر - که از مالیات نیز معاف است - موجب محرومیت دولت ایران از درآمد مالیات می‌شود.^۳

شنیدن خبر اعطای این امتیاز از سوی دولت ایران برای بسیاری از اروپائیان حیرت‌انگیز بود چنانکه کرزن در مورد امتیازنامه چنین گفته است: «مشمول بر کامل‌ترین مواد و واگذاری در بست کلیه منافع صنعتی یک کشور در دست خارجی است که مانند آن هرگز به وهم و گمان احدی در نیامده بود و در تاریخ سابقه نداشته

---

^۱ . معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه (۱۳۷۳). به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: بنیاد موقوفات افشار، صص ۳۶۶ - ۳۷۳؛ طاهری، ص ۴۶۴؛ Wright, P. 102-103

^۲ . Avery, ibid

^۳ . تیموری، صص ۱۲۶ - ۱۲۸

است.^۱ «متعاقب اعطای این امتیاز، دولت ایران نیز با واکنش‌های تندی از سوی روسیه مواجه شد به طوری که تزار روس در اعتراض به ناصرالدین‌شاه چنین عنوان کرد که: «به جز هوا، همه چیز به رویتز واگذار شده است.»^۲

دولت ایران این امتیاز را بدون هیچ‌گونه فشار خارجی به رویتز اعطا کرد اما دولت روسیه به شدت با آن مخالفت کرده و حتی وزیرمختار خود در ایران را به خاطر بی‌اطلاعی احضار کرد.^۳ در داخل ایران هم مخالفت‌ها با این امتیازنامه شدید بود به طوری که ناصرالدین‌شاه را مجبور کرد تا به محض بازگشت از نخستین سفرش به اروپا میرزا حسین خان سپهسالار - که مهمترین عامل اعطای این امتیاز قلمداد شده بود- را از صدارت عزل نماید. شاه تهدید شده بود چنانچه صدر اعظم را عزل نماید در تهران شورش بزرگ برپا خواهد شد.^۴ به نظر می‌رسد که نقش میرزا حسین خان سپهسالار در اعطای این امتیاز، بهانه لازم را به مخالفان وی برای کنار زدن او از قدرت به دست داده بود.^۵ با وجود اینکه در مورد انگیزه حقیقی مخالفان این امتیازنامه نمی‌توان نظر قطعی داد اما می‌توان این احتمال را در نظر گرفت که در آن زمان، برخی از مخالفان میرزا حسین خان سپهسالار در قامت مخالفان امتیازنامه درآمدند. مهمترین مخالفان داخلی وی عبارت بودند از: انیس‌الدوله سوگلی حرم ناصرالدین‌شاه که به توصیه میرزا حسین خان سپهسالار در سفر شاه به اروپا از روسیه به ایران بازگردانده شده و از او

^۱. George N. Curzon, *Persia and Persian Question*, London: 1966, Vol.1, P.480.

^۲. امین‌الدوله، ص ۴۰.

^۳. عبدالرضا هوشنگ مهدوی (۱۳۸۵). تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم، تهران: امیرکبیر، ص ۲۸۹.

^۴. امین‌الدوله، ص ۴۱؛ فیروز میرزا فرمانفرما (۱۳۷۷). نامه‌های حکومتی فیروز میرزا فرمانفرما، به کوشش فتح‌الله کشاورز، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، مقدمه، ص ۲۴.

^۵. تیموری، ص ۱۲۳؛ طاهری، ص ۴۷۵.

دلخوری شدیدی داشت؛ فرهاد میرزا معتمدالدوله که در غیاب شاه نیابت سلطنت داشت؛ هواداران روسیه به رهبری میرزاسعیدخان و حاج ملا علی کنی که رهبری علما در این قضیه بر عهده او بود.^۱ شدت مخالفت‌ها به حدی بود که میرزاحسین خان سپهسالار از سوی مخالفانش از جمله ملا علی کنی و سید صالح عرب متهم به ارتداد و «آلت انجام مقاصد انگلستان» دانسته شد.^۲

لغو امتیازنامه

انتقادات، نارضایتی‌ها و اعتراضات داخلی و خارجی در نهایت موجب لغو این امتیاز گردید. مسئولیت لغو این امتیاز از سوی ناصرالدین شاه بر عهده میرزاحسین خان سپهسالار بود.^۳ دولت ایران با استناد به متن امتیازنامه و با توجه به فصل‌های هشتم و بیست و سوم و در پی عدم پابندی رویتر به تعهداتش مبنی بر آغاز کار طی فرصت پانزده ماهه امتیازنامه را لغو کرد.^۴ پس از آنکه رویتر تا تاریخ ۲ رمضان ۱۲۹۰ ق. / ۲۵ اکتبر ۱۸۷۳ م. کار ایجاد راه آهن و بهره‌برداری از معادن را شروع نکرد میرزاحسین خان سپهسالار، لغو امتیازنامه را به مستر کولینز نماینده رویتر اعلام کرده و در ۱۹ رمضان ۱۲۹۰ ق. / ۱۰ نوامبر ۱۸۷۳ م. در «روزنامه ایران» اعلانی مبنی بر لغو این امتیازنامه چاپ شد. همچنین در تاریخ ۱۴ شوال ۱۲۹۰ ق. / ۵ دسامبر ۱۸۷۳ م. طی تلگرافی به سفارتخانه‌های ایران در لندن، پاریس، سن پترزبورگ و استانبول لغو این امتیازنامه به

^۱ فیروز کاظم‌زاده (۱۳۵۴). روس و انگلیس در ایران ۱۸۶۴-۱۹۱۴ پژوهشی درباره امپریالیسم، ترجمه منوچهر امیری، تهران: فرانکلین، صص ۱۰۷-۱۰۸؛ تیموری، همانجا؛ طاهری، ص ۴۷۴.

^۲ مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری، بی‌جا: زوار، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۰۷؛ خان‌ملک ساسانی، ص ۷۵.

^۳ تیموری، ص ۱۳۱.

^۴ طاهری، ص ۴۷۳.

خاطر عدم اجرای بندهای هشت و بیست و سه اعلان گردید.^۱ با این حال می‌توان مهمترین دلایل لغو این امتیازنامه را مخالفت روسیه، بی‌علاقگی دولت انگلستان به مداخله، عدم توانایی رویتر در تأمین سرمایه لازم و مخالفت معترضان ایرانی دانست.^۲

پس از لغو امتیازنامه، رویتر تلاش زیادی برای احیای آن به کار برد. وی در روزنامه‌های اروپایی تبلیغات زیادی بر علیه دولت ایران به راه انداخت و ایران را به بدقولی و بی‌اعتباری متهم کرد. همچنین به روسیه سفر کرد و احتمالاً در صدد بود تا قسمتی از امتیازنامه را به سرمایه‌داران آنجا بفروشد.^۳ رویتر دولت انگلستان را تهدید کرد که چنانچه تلاشی برای پس گرفتن امتیازنامه نکند تابعیت انگلستان را ترک کرده و تابعیت روسیه را می‌پذیرد.^۴ وی حتی سعی کرد با مطرح کردن راه آهن غرب به شرق و اتصال مدیترانه به هندف نظر انگلستان را برای مساعدت خویش جلب کند ولی دولت انگلستان زیر بار نرفته و از رویتر در برابر ایران حمایت نکرد.^۵ دلیل عدم حمایت دولت انگلستان از رویتر را تردید و بی‌اعتمادی انگلستان نسبت به رویتر^۶ و عدم تمایل این دولت به تنش با روسیه به خاطر منافع رویتر دانسته‌اند.^۷ رویتر تلاش‌هایش را با درخواست مساعدت از دولت آلمان نیز ادامه داد اما کاری از پیش نبرد.^۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مجله علمی پژوهش در تاریخ

^۱. تیموری، صص ۱۳۵، ۱۳۹-۱۴۰

^۲. خان‌ملک ساسانی، ص ۷۶؛ Curzon, Vol.1, P.481, 615

^۳. تیموری، ص ۱۴۲

^۴. طاهری، ص ۴۷۲

^۵. آدمیت، ص ۳۵۹؛ Issawi, P.181-182

^۶. کاظم‌زاده، ص ۱۱۸؛ هوشنگ مهدوی، ص ۲۸۹

^۷. تیموری، ص ۱۱۷

^۸. آدمیت، ص ۳۶۰

پس از آنکه رویتر از احیای امتیاز ناامید شد تلاش کرد تا لاقبل بخشی از آن را تجدید نماید و در نهایت با کمک سر هنری دراموند وولف (وزیر مختار انگلستان در ایران) در ۲۸ جمادی الاول ۱۳۰۶ ق. / ۳۰ ژانویه ۱۸۸۹ م. امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی ایران و چاپ اسکناس را به مدت شصت سال به دست آورد.^۱ بدینگونه امتیازنامه سال ۱۸۷۲ م. / ۱۲۸۹ ق. سرانجام ملغی و دعاوی طرفین حل و فصل شد.^۲

نتیجه

دولت قاجار در نیمه دوم قرن ۱۹ م. / ۱۳ ق. به درستی متوجه لزوم نوسازی ایران شده بود؛ اما شرایط زمانه از جمله فقدان دانش تخصصی و سرمایه کافی اجازه پیگیری این امر در ایران را نمی داد. از همین رو سیاستمداران ایرانی و به خصوص دیپلمات‌ها که سابقه حضور در غرب و آشنایی با مظاهر مدرنیزاسیون را داشتند به فکر جلب سرمایه‌گذاری خارجی در ازای اعطای امتیازات اقتصادی افتادند. در همین شرایط و به همین منظور با تلاش‌های میرزا محسن خان معین‌الملک، میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله و میرزا حسین خان سپهسالار، امتیازنامه رویتر به یکی از اتباع انگلستان به نام بارون جولوس رویتر واگذار گردید. این امتیازنامه که بر اساس آن امتیاز تأسیس راه آهن و بهره‌برداری از منابع در ایران را به رویتر می داد شگفتی و مخالفت‌های داخلی و خارجی زیادی در پی داشت و در نهایت به دلیل مخالفت روسیه، بی‌علاقگی دولت انگلستان به مداخله، عدم توانایی رویتر در تأمین سرمایه لازم و مخالفت معترضان ایرانی ملغی گردید. نگرانی سپهسالار از روسیه و تمایل وی به نزدیک شدن به انگلستان برای مهار تهدید روسیه، تأثیرپذیری وی از میرزا ملکم خان و تأمین هزینه پرداخت غرامت

۱. بامداد، ج ۱، ص ۴۱۳; Wright, P. 103; Curzon, Vol.1, P.474.

۲. کاظم‌زاده، ص ۱۹۵.

جنگی ایران به روسیه را می‌توان از جمله مهم‌ترین دلایل تلاش سپهسالار برای اعطای این امتیازنامه دانست. در نهایت و پس از اعطای امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی ایران و چاپ اسکناس در ۲۸ جمادی الاول ۱۳۰۶ ق. / ۳۰ ژانویه ۱۸۸۹ م. به رویت، امتیازنامه رویت ملغی شده و دعاوی طرفین حل و فصل شد.

فهرست مراجع

- امین‌الدوله، میرزاعلی‌خان (۱۳۷۰). خاطرات سیاسی امین‌الدوله، زیر نظر حافظ فرمانفرمائی، به کوشش ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- آدمیت، فریدون (۱۳۵۱). اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار، تهران: خوارزمی.
- بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری، بی‌جا: زوار، بی‌تا.
- تیموری، ابراهیم (۱۳۳۲). عصر بی‌خبری یا تاریخ امتیازات در ایران، تهران: اقبال.
- خان‌ملک ساسانی، احمد، سیاستگران دوره قاجار، بی‌جا: بابک، بی‌تا.
- طاهری، ابوالقاسم (۱۳۵۴). تاریخ روابط بازرگانی و سیاسی ایران و انگلیس، تهران: انجمن آثار ملی.
- فرمانفرما، فیروز میرزا (۱۳۷۷). نامه‌های حکومتی فیروز میرزا فرمانفرما، به کوشش فتح‌الله کشاورز، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.

- کاظم‌زاده، فیروز (۱۳۵۴). روس و انگلیس در ایران ۱۸۶۴-۱۹۱۴ پژوهشی درباره امپریالیسم، ترجمه منوچهر امیری، تهران: فرانکلین.
- محمود، محمود (۱۳۵۳). تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن نوزدهم میلادی، تهران: اقبال.
- معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه (۱۳۷۳). به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: بنیاد موقوفات افشار.
- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۸۵). تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم، تهران: امیرکبیر.
- Avery, Peter, Modern Iran (1965). (Nations of the Modern World), London: Ernest Been Limited.
- Curzon, George N. (1966). Persia and Persian Question, London.
- Issawi, Charles (1971). The Economic History of Iran 1800- 1914, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Storey, Graham (1951). Reuters Century, London: Max Parrish.
- Wright, Denis (1977). The English amongst the Persians During the Qajar Period 1787-1921, London: Heinemann.

Reuter concession (backgrounds, process and results)

Abstract

This study aims to analyze the process leading to the Reuter concession, along with its historical context, outcomes, and the factors contributing to its cancellation. After a brief introduction, this article examines the historical circumstances surrounding the concession's issuance before scrutinizing the application process and key terms of the concession itself. The concluding section discusses the most significant criticisms and objections, ultimately resulting in the Iranian government's decision to annul the concession. Research findings indicate that Iranian policymakers, acknowledging the nation's deficiency in expertise and capital for modernization, sought foreign investment through economic concessions to propel Iran's modernization efforts. The Reuter concession, a result of such endeavors, was granted to a British national named Reuter, with active involvement from Mirza Hossein Khan Sephsalar. However, the concession's cancellation ensued due to opposition from Russia, the British government's reluctance to intervene, Reuter's failure to secure adequate capital, and objections from Iranian protests.

Keywords: Qajar, Railway, Mirza Hossein Khan Sephesalar, Reuter concession, Baron Julius Reuter